

Л. М. Сипа

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Філософський дискурс у французькому романтичному романі

Сипа Л. М. Філософський дискурс у французькому романтичному романі. Розвідку присвячено вивченню філософської спрямованості французького роману доби романтизму. Стверджується, що в період романтизму філософія інтерпретується головню як «мислення категоріями», а філософський дискурс у художній цілісності творів відтворений переважно у формі роздумів. Простежено функціонування роздумів у жанрових різновидах французького психологічного роману («Оберман» Е.-П. де Сенанкура) та французького особистого роману («Лелія» Жорж Санд). Запропоновано авторський переклад франкомовних цитат українською мовою.

Ключові слова: романтизм, філософський дискурс, французький психологічний роман, французький особистий роман.

Сипа Л. М. Философский дискурс во французском романтическом романе. Статья посвящена изучению философской направленности французского романа эпохи романтизма. Утверждается, что философия в период романтизма интерпретируется главным образом как «мышление категориями», а философский дискурс отображен в основном в форме размышлений. Прослеживается функционирование размышлений в жанровых разновидностях французского психологического романа («Оберман» Е.-П. де Сенанкура) и французского личного романа («Лелия» Жорж Санд). Предлагается авторский перевод франкоязычных цитат на украинский язык.

Ключевые слова: романтизм, философский дискурс, французский психологический роман, французский личный роман.

Sypa L. M. The philosophical discourse in the French romantic novel. The article is devoted to the study of philosophical focus of the French novel of the Romantic period. It is stated that the philosophy is interpreted mainly as «the thinking by categories» in the Romantic period and the philosophical discourse is introduced mainly in the form of reflections in the artistic integrity of compositions. The functioning of reflections in the genre varieties of French psychological novel («Oberman» by E.-P. de Senancour) and French personal novel («Lelia» by George Sand) is observed. The author's translation of French citations is proposed.

Key words: Romanticism, philosophical discourse, French psychological novel, French personal novel.

Вивченню естетики та поезики європейського романтизму, а також його жанрової парадигми присвячено низку ґрунтовних праць та фундаментальних досліджень. Йдеться про роботи відомих українських та зарубіжних науковців: Наума Берковського [1], Тетяни Бовсунівської [2], Альберта Карельського [5], Людмили Мироненко [6], Дмитра Наливайка та Кіри Шахової [8], Інни Тертерян [10], Поля ван Тігема [24] й інших. Серед національних варіантів західноєвропейського романтизму виокремимо французький, останні роки розвою котрого співпадають з його розвитком в Україні.

Важливе місце у жанровій системі французького романтизму було відведено роману. Зацікавлення філософськими компонентами у художній цілісності французького романтичного роману актуалізуються на початку ХХІ ст. Цьому здебільшого сприяла підготовка спеціального випуску французького журналу «Романтизм» («Romantisme») під назвою «Література і філософія в сув'язі» («Littérature et philosophie mêlées») [20]. До вказаного випуску ввійшли розвідки Жизель Сеженже (Gisèle Séginger), Флоранс Лотрі (Florence Lotterie), Еріка Борда (Eric Bordas), Мір'ям Роман

(Mugiam Roman), Макса Андреолі (Max Andreoli) та П'єра Кампйона (Pierre Campion), виконані у річціці взаємозв'язку літератури і філософії преромантичного та романтичного періодів. Окремо увиразнимо монографію Мір'ям Роман «Віктор Гюґо і філософський роман» («Victor Hugo et le roman philosophique» (1999)), у якій авторка вивчає романістику В. Гюґо з позицій «перехрещення двох поглядів: філософії на роман і роману на філософію» [19:33].

Мета нашої розвідки полягає у вивченні філософського аспекту французького роману доби романтизму на прикладі жанрових різновидів французького психологічного та особистого романів. Об'єктом дослідження є романи «Оберман» Етьєна-Півєра де Сенанкура та «Лелія» Жорж Санд.

На потребу філософської скерованості художньої літератури вказувала вже передвісниця французького романтизму Жермена де Сталь. Щоправда, філософія літератури у розумінні письменниці полягає у наявності моральної мети, яку повинні містити всі типи художніх творів. Водночас Ж. де Сталь виступила з критикою філософської прози ХVІІІ століття, недоліки якої

вбачала в тенденційній орієнтації на висвітлення головної ідеї з метою її пропагування, а також у відсутності правдоподібності. Взірцем такого типу творів авторка називає філософські повісті Вольтера. У статті «Есе про вигадане» («Essai sur les fictions») Ж. де Сталь зокрема зазначила: «On a fait une classe à part de ce qu'on appelle les romans philosophiques; tous doivent l'être, car tous doivent avoir un but moral: mais peut-être y amène-t-on moins sûrement, lorsque, dirigeant tous les récits vers une idée principale, l'on se dispense même de la vraisemblance dans l'enchaînement des situations; chaque chapitre alors est une sorte d'allégorie, dont les événements ne sont jamais que l'image de la maxime qui va suivre» [23:38] («В окрему групу виділено твори, які називають філософськими романами; всі (твори. – Л. С.) повинні ними бути, тому що всі повинні мати моральну мету; але, можливо, до цього ми приходимо не так впевнено, коли, скеровуючи всі розповіді до основної ідеї, позбавляємо себе навіть правдоподібності у взаємозв'язку ситуацій; кожен розділ тоді є своєрідною алегорією, події якої лише ілюструють вислів, що має бути витлумачений», тут і далі переклад з французької наш. – Л. С.).

Для французької романної прози періоду романтизму характерними стали філософські компоненти, що, однак, суттєво різнилися від філософських маркерів просвітницького роману. Модифікацію філософської спрямованості прозових творів доби романтизму зумовили такі чинники: 1) зміна світогляду; 2) новий етап у взаємодії філософії і літератури; 3) переосмислення у сфері естетичних засад мистецтва.

Якщо французька філософська думка XVIII століття, що безпосередньо впливала на характер філософського роману, характеризувалася переважно аналітизмом мислення, то в епоху романтизму у царині вже не тільки філософії, а й мистецтва превалює тяжіння до синтезу та універсальності, що позначилося і на характері взаємозв'язку філософії та літератури. У добу романтизму названі галузі особливо плідно взаємодіяли у Німеччині. До Йенського гуртка романтиків належали відомі філософи (Йоганн Готтліб Фіхте, Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг, Фрідріх Даніель Ернст Шляйєрмахер). Тут, як вказує Д. Наливайко, поєдналися два аспекти – літературно-художній та філософсько-естетичний, «навіть за певної переваги другого, теоретичного, оскільки й брати Шлегелі діяли переважно в цьому напрямі» [8:28]. Саме в цей період була написана «Філософія мистецтва» Ф. В. Й. Шеллінга, в якій автор визнав мистецтво вищим виразником філософії [13]. На тісному взаємозв'язку літератури і філософії у німецькому романтизмі акцентує увагу також сучасний літературознавець Роман Мних. Науковець зауважує, що «філософією є сама

художня література німецьких романтиків» [7:75].

Для французької філософії межі XVIII–XIX століть характерним було ще панування сенсуалістських ідей Просвітництва. Їх розвивали послідовники просвітників (насамперед Кондильяка) – так звані ідеологи. Це Дестют де Трасі (1754–1836), Кабаніс (1757–1808), згодом Вольней (1757–1820). На початку XIX ст. у Франції почали свою діяльність прихильники нової, порівняно з ідеологами, течії – спіритуалісти (Руайє-Коллар (1763–1845), Мен де Біран (1766–1824), П'єр-Сімон Балланш (1776–1847)). Спіритуалізм у ширшому значенні (не як філософська течія, а як визнання духовних начал) став однією з визначальних рис романтизму в різних сферах його прояву, в тому числі і в літературі. Французький літературознавець початку XX століття Жорж Пелісьє відзначає відродження спіритуалізму як основний факт, що домінує в романтизмі при зародженні та займає важливе місце упродовж його розвитку. На думку дослідника, повернення до духовності відбулося у руслі традиційного християнства, оскільки люди, розчаровані втратами у революційних подіях, потребували віри [17:83]. Романтики звернулися до Бога, «який височить понад усяким раціональним пізнанням, але відкривається нам через почуття та в традиції», – фіксує Дмитро Чижевський [11:358]. Але тут необхідно уточнити, що, як зауважує сучасна французька дослідниця Ж. Сеженже, романтизм змінює ставлення людини до трансцендентного, на місце «людиноподібного Бога» та ідеї втілення «постає концепція безмежності божественного, водночас недосяжного і присутнього у світі» [20:10].

У художньо-естетичній царині апологетом християнства постав Франсуа-Рене де Шатобріан, який у «Генії християнства» продемонстрував власне навернення до Бога [12]. Осмислення французьким преромантиком ідейно-духовних та суспільно-політичних питань у трактатах та художній практиці на етапі зародження романтизму забезпечили йому статус мислителя («*reenseur*»). Саме так називає Ф.-Р. де Шатобріана Фредерік Вормс, директор міжнародного центру вивчення сучасної французької філософії, в інтерв'ю французькій газеті «Новий оглядач» («*Le Nouvel Observateur*») [15].

Водночас уже згаданий французький літературознавець М. Роман особливість взаємозв'язку літератури і філософії в епоху романтизму вбачає у функціонуванні образу поета-мислителя. Тут важливо виокремити подвійне значення цього образу: як автора і як персонажа. М. Роман вказує на домінування образу поета-мислителя у творах трьох французьких письменників: «Корінні, або Італії» Жермени де Сталь, «Луї Ламберові» Оноре де Бальзака та

«Працівниках моря» Віктора Гюго. Ці твори дослідниця називає «романами про мислителя» («romans du penseur»), що «permettent de camper la figure idéale du philosophe romantique et de mettre en scène l'élaboration d'une pensée, sa réception ainsi que les difficultés auxquelles elle peut se heurter : ils la mettent donc à distance en confrontant le système philosophique à l'expérience humaine» [19:89] («дають змогу змалювати ідеальну постать романтичного філософа і висвітлити розвиток думки, її сприйняття, як і труднощі, з якими вона стикається: ці труднощі дистанціюються від думки, поєднуючи філософську систему з людським досвідом»). М. Роман також констатує розмежування романтиками статусів філософа і мислителя. Якщо філософ асоціюється у романтиків із раціоналізмом епохи Просвітництва, то мислитель є носієм та речником як сучасної романтикам, так і майбутньої філософської рефлексії.

Загалом філософія в епоху романтизму часто асоціюється з роздумами. За влучним визначенням В. Гюго, наведеним у романі «Знедолені», «філософія – мікроскоп думки» [3:591]. Із твердженням В. Гюго перегукується позиція О. де Бальзака у «Шагреновій шкірі»: «La pensée est la clef de tous les trésors» [14:49] («Думка – це ключ до всіх скарбів»). Попри це найпоширеніше семантичне значення філософії, практикувалися й інші, наприклад, як ототожнення з певним відгалуженням просвітницької філософії (матеріалізмом, атеїзмом чи гедонізмом), а також як сукупність власних принципів і поглядів на певну ситуацію чи життя загалом. Наведені тлумачення терміна «філософія» простежуємо як розрізнені, так і сукупно, у художній тканині одного літературного твору.

Філософія як «мислення категоріями» органічно «вливається» у художній світ твору, її репрезентують роздуми персонажів чи автора. Цікавим у цьому плані є спостереження П'єра Ребу. У передмові до роману Жорж Санд «Лелія» дослідник вказує на два типи думок у художніх творах письменниці: перший – пов'язаний із вузькою проблематикою (наприклад, побутовою), та другий, що характеризує сукупність проблем [18:LV]. Тобто, П. Ребу проводить межу між роздумами, що пов'язані з конкретним фактом, з одного боку, та міркуваннями, масштабнішими за обсягом та суттєвішими за значенням, – з іншого. Певною мірою подібне судження, яке акцентує на психологізмі, наводить російський науковець Ніна Забабурова, формулюючи термінологічне визначення психологічного роману. Літературознавець зокрема стверджує: «У широкому значенні слова роман завжди психологічний, на відміну від етологічних жанрів, оскільки його жанровий зміст передбачає інтерес

до «особистісного». Проте існують певні різновиди романів, які змальовують власне психологічні конфлікти та досліджують дійсність під певним кутом зору – через внутрішнє її сприйняття і переживання персонажами» [4:11]. З огляду на функціонування роздумів у художній цілісності твору зазначимо, що розлогі міркування психологічного, ідейно-духовного та суспільно-політичного змісту характерні для французького романтичного роману.

На етапі раннього романтизму роздуми в художньому творі тісно пов'язані з психологізмом та суб'єктивно-особистісним первнем. Взірцем поєднання психологізму та філософських мотивів у художньому світі літературного твору є роман Е.-П. де Сенанкура «Оберман» [22]. Цей твір, що вийшов друком у 1804 р., викликав інтерес у літературних колах та здобув прихильність читачів лише згодом, у 1833 р. Видання 1833 р. за редакцією Сент-Бева супроводжувала передмова Жорж Санд під назвою «Оберман» Е.-П. Сенанкура. Порівнюючи головного героя однойменного роману Е.-П. де Сенанкура із типологічно близькими до нього гетевським Вертером та шатобріанівським Рене, вказуючи на їх спільні та відмінні риси, Жорж Санд акцентує на глибині психологізму «Обермана», що увиразнений через розкриття «духовного життя» персонажа. Водночас письменниця констатує поєднання у художньому світі цього твору «чуттєвих образів, живих символів думки з абстрактними ідеями – мертвим плодом самотніх роздумів» [9:633]. Цінність зазначеного роману Е.-П. де Сенанкура письменниця вбачає в його психологічній тематиці, при висвітленні якої довершені ліричні описи «часто порушуються вторгненням філософських дискусій» [9:632].

Натомість французький літературознавець початку ХХ століття Жоашем Мерлан відстежує філософські елементи у творі «Оберман», який, на його думку, належить не до жанру роману, а до жанрового різновиду філософського щоденника («journal philosophique»). Ж. Мерлан наголошує на філософській наповненості роману Е.-П. де Сенанкура. Літературознавець стверджує: «Obermann ne se raconte pas, il se raisonne» [16:110] («Оберман не розповідає про себе, він розмірковує про себе»). Діє Оберман по-філософськи, і тому аналізувати в ньому потрібно передовсім «інтелектуальну муку» («le tourment intellectuel»), оскільки «c'est un personnage d'allure symbolique, il représente les souffrances de l'esprit en proie à une certaine conception des choses» [16:114] («це персонаж символічного значення, він репрезентує страждання розуму, поневоленого концепцією ідей»).

Згідно з визначенням самого Е.-П. де Сенанкура, зафіксованим у передмові до

роману, листи Обермана – це «l'expression d'un homme qui sent» [22:19] («вираження людини, яка відчуває»). Свою мету письменник вбачає у тому, щоб передати «les sensations, les opinions, les songes libres et incorrects d'un homme souvent isolé, qui écrit dans l'intimité, et non pour son libraire» [22:9] («вільні та незавуальовані відчуття, думки, мрії зазвичай ізольованої людини, яка писала в усамітненні і не для книгопродавця»). Отже, в романі «Оберман» домінує психологічна лінія, на що вказує сам автор твору, а також Жорж Санд у передмові до роману. Тісне поєднання психологічного первня із філософським зумовило увиразнення значущості останнього Ж. Мерланом.

Оберманівську традицію певною мірою продовжила Жорж Санд у романі «Лелія», головну героїню якого П. Ребу назвав «une sorte d'Oberman féminisé et précisé dans son impuissance» [18:LVIII] («своєрідним Оберманом, фемінізованим і доповненим у своєму безсиллі»). Зауважимо, що французькі літературні критики першої половини XIX століття Гюстав Планш та Сент-Бев акцентували на філософічності як одній із характерних жанрових ознак роману «Лелія», що детальніше аналізує сучасна дослідниця Франсуаза ван Россом-Гійон [21]. Науковець підкреслює: обидва критики були переконані, що твір Жорж Санд перетинає межі психологічного чи то інтимного роману, оскільки є «думкою століття» (Г. Планш), а новизна його полягає у наявності ліричної та філософської складових (Сент-Бев) [21:82–83].

Водночас український літературознавець Людмила Мироненко роман «Лелія» залічує до жанрового варіанту особистого роману [6:76]. А. П. Ребу дає подвійне жанрове визначення твору: як роману особистого («roman personnel») та метафізичного («roman métaphysique»). Використання терміна «метафізичний» П. Ребу пояснює так: «Philosophique» eût mieux valu, mais le terme appartenait à Balzac. En fait, il s'agit, dans les meilleures pages, d'une sorte d'expérimentation des idées (курсив автора. – Л. С.): on essaie toutes les attitudes intellectuelles et morales, quitte à ne trouver que dans la mort la paix et l'amour. «Lélia» n'est pas un traité ni un dialogue, mais un fictif essai de vivre des pensées» [18:LIII] («Філософський» було б краще, але термін належить Бальзакові. Насправді йдеться, на кращих сторінках, про своєрідне експериментування ідей (курсив автора. – Л. С.): випробовуються всі інтелектуальні та моральні форми поведінки, навіть якщо мир і любов

віднаходяться лише у смерті. «Лелія» не є ні трактатом, ні діалогом, а уявною спробою жити думками»). Походження терміна «філософський роман» П. Ребу «закріплює» за О. де Бальзаком, оминаючи увагою той факт, що в епоху Просвітництва маркіз де Сад ужив ці слова у заголовку свого твору «Аліна і Валькур, або філософський роман» (1788 р.).

Прикметною ознакою роману «Лелія» як твору «метафізичного» П. Ребу вважає «своєрідне експериментування ідей», тобто один зі способів реалізації філософського змісту, властивий для жанру французького філософського роману XVIII століття. Споріднює «Лелію» з останнім також зведена до мінімуму подієвість твору. Однак «Лелія» є вже яскраво вираженим варіантом роману романтичного типу. Роздуми, які домінують у творі, вирізняються масштабністю та глибиною. Вони переплітаються із розкриттям внутрішнього світу персонажів, котрі змальовані своєрідними символами. Форма написання роману нагадує фіксування думок, різних та не завжди послідовних, унаслідок чого його сюжетна лінія неодноразово переривається. Основною ознакою філософської спрямованості роману «Лелія» Жорж Санд, як і «Обермана» Е.-П. де Сенанкура, є роздуми героїв, до яких додаються поодинокі маркери філософського роману. Однак виражені головню через роздуми, філософські мотиви не є визначальною рисою жанрової природи названих творів, філософський компонент романів лише доповнює і збагачує психологізм та суб'єктивно-особистісний первень, надаючи їм філософського флеру.

Отже, філософія в період романтизму асоціюється переважно з роздумами універсального змісту, а у художній цілісності твору репрезентується у формі роздумів персонажа чи автора, що властиво вже художній прозі преромантизму та раннього романтизму, як ми це бачили на прикладі роману Е.-П. де Сенанкура «Оберман». У період романтизму філософські роздуми тісно пов'язані з суб'єктивно-особистісним первнем, надаючи йому філософської спрямованості, як у романі Жорж Санд «Лелія». Перспективним у цьому контексті видається також вивчення філософського дискурсу у жанровому різновиді французького історичного роману як одного з найпоширеніших в епоху романтизму. Скажімо, у прозовій спадщині Альфреда де Вінї («Сен-Мар») та Віктора Гюго («Собор Паризької Богоматері»).

Література

1. Берковский Н. Романтизм в Германии / Наум Берковский. — Ленинград : Худ. лит., 1973. — 568 с.
2. Бовсунівська Т. В. Феномен українського романтизму: основні параметри каталогізації та ідентифікації : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури», 10.01.01 «Українська література» / Т. В. Бовсунівська. — К., 1998. — 31, [1] с.

3. Гюго В. Отверженные : роман : в 2 т. / Виктор Гюго ; пер. с фр. Н. Ефрос, К. Локс, М. Вахтерова. — М. : Правда. — Т. 2, 1979. — 799, [1] с.

4. Забабурова Н. В. Французский психологический роман / Нина Владимировна Забабурова. — Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1992. — 223 с.

5. Карельский А. В. От героя к человеку. Два века западноевропейской литературы / Альберт Викторович Карельский. — М. : РГГУ, 1990. — 530 с.

6. Мироненко Л. А. Проблемы французской романтической прозы I-ой половины XIX века. Жанрово-стилевые искания. Поэтика : пособ. / Людмила Андреевна Мироненко. — Донецк : ДонГУ, 1995. — 155 с.

7. Мних Р. Генріх Гайне і культура європейського романтизму : Anno Domini МСМХСVII // Романтизм у культурній генезі: матеріали міжнародної наукової конференції [«Німецький романтизм і європейська культура XX століття»] / Роман Мних. — Дрогобич : Вимір, 1998. — С. 74—78.

8. Наливайко Д. С. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2001. — 415, [1] с.

9. Санд Ж. «Оберман» Э.-П. Сенанкура / Жорж Санд // Жорж Санд. Собр. соч. : в 9-ти т. — Т. 9. — Ленинград : Худ. лит., 1974. — С. 629—641.

10. Тертерян И. Романтизм как целостное явление / И. Тертерян // Человек мифотворящий : о литературе Испании, Португалии и Латинской Америки / И. Тертерян. — М. : Советский писатель, 1988. — С. 14—50.

11. Чижевський Д. І. Романтика / Д. І. Чижевський // Д. І. Чижевський. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. І. Чижевський. — Тернопіль : МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. — С. 355—458.

12. Шатобриан Ф. Р. де. Геній християнства / Ф. Р. де Шатобриан ; пер. с фр. О. Э. Гринберг // Эстетика раннего французского романтизма. — М. : Искусство, 1982. — С. 94—220.

13. Шеллинг Ф. Философия искусства / Фридрих Вильгельм Шеллинг ; пер. с нем. П. С. Попов. — М. : Мысль, 1996. — 607, [1] с.

14. Balzac H. de. La Peau de Chagrin / H. de Balzac. — P. : H. Deltay, Victor Lecou, 1838. — 402, [2] p.

15. Lancelin A. De Maine de Biran à Auguste Comte [interview avec Frédéric Worms] [Ressource électronique] / Aude Lancelin // Le Nouvel Observateur. — 2007. — № 2250—2251 (XIX s.). — Adresse : <http://philosophie.cegeptr.qc.ca/2008/03/le-nouvel-observateur-no-2250-2251-xixe-s/>

16. Merlant J. Le roman personnel de Rousseau à Fromantin / Joachim Merlant. — P. : Hachette et Cie, 1905. — 424 p.

17. Pellissier G. Le mouvement littéraire au XIX siècle / Georges Pellissier. — Paris: Hachette, 1921. — 382 p.

18. Reboul P. Introduction / Pierre Reboul // Sand G. Lélia. — Paris : Editions Garnier Frères, 1960. — P. I—LXV.

19. Roman M. Victor Hugo et le roman philosophique / Myriam Roman. — P. : Honoré Champion Editeur, 1999. — 826 p.

20. Romantisme. Littérature et philosophie mêlées : revue du dix-neuvième siècle. — 2004. — № 124. — 158 p.

21. Rossum-Guyon F. van. Puissance du roman : George Sand / Françoise van Rossum-Guyon // Romantisme. — 1994. — Vol. 24. — № 85. — P. 79—92.

22. Senancour de. Obermann / Etienne Pivert de Senancour. — P. : Charpentier et Cie, 1874. — 439 p.

23. Staël G. Essai sur les fictions / Germaine de Staël // Zulma et trois nouvelles [précédé d'un Essai sur les fictions]. — Londres : Colburn, 1813. P. 1—56.

24. Tieghem Ph. van. Le romantisme français / Philippe van Thieghem. — Vendôme : Presses Universitaire de France, 1999. — 127, [1] p. — (Que sais-je ?).